

Górski, Zbigniew

Ze studiów nad kancelarią miejską Starej Warszawy

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 19 (147), 115-129

1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zakład Archiwistyki

Zbigniew Górski

ZE STUDIÓW NAD KANCELARIĄ MIEJSKĄ STAREJ WARSZAWY

Początków tworzenia się i działalności kancelarii miejskich na ziemiach polskich należy szukać w drugiej połowie XIII w., z chwilą wykształcenia samorządu miejskiego w postaci ławy i rady miejskiej¹. Natomiast o kancelarii miejskiej jako w pełni wykształconym urzędzie miejskim można mówić w XIV—XV w.²

Ustalając ogólną organizację kancelarii nie należy jednak zapominać, że w każdym mieście rozwijała się ona nieco inaczej. Jej ostateczna stabilizacja nastąpiła dopiero po ruchach społecznych pierwszej połowy XVI w.³

W kancelariach miast polskich pierwsze księgi miejskie zaczynają się pojawiać stosunkowo wcześniej, bo już w drugiej połowie XIII w. (księga rady miejskiej Kołobrzegu z lat 1277—1373⁴, księga czynszów miasta

---

¹ P. Rehme, *Stadtbücher des Mittelalters*, t. 1, Leipzig 1927, s. 18—27; S. Piekarczyk, *Studia z dziejów miast polskich w XIII—XIV w.*, Warszawa 1955, s. 19 i n.; K. Dülfer, *Urkunden Akten und Schreiben in Mittelalter und Neuzeit*, *Archivalische Zeitschrift*, R. 53: 1957, Sonderdruck, s. 11—33; G. Schmidt, *Aktenkunde des Staates*, Teil I, *Lehrbriefe für das Fachulfernstudium für Archivare*, Berlin 1959, s. 24—28; T. Rosłanowski, *Zagadnienia socjotopografii porównawczej na przykładzie wczesnośredniowiecznych miast Europy środkowej*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, Warszawa 1976, s. 20—23.

² H. Samsonowicz, *Uwagi nad średniowiecznym patrycjatem miejskim w Europie*, *Prz. hist.*, R. 49: 1958, z. 3, s. 574—584.

³ Z. Kaczmarczyk, *Początki miast polskich. (Zagadnienia prawne)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. 13: 1961, z. 2, s. 11—13; H. Samsonowicz, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV—XV w.*, Warszawa 1968, s. 37 i n.

⁴ *Das älteste Kolberger Stadtbuch 1277—1373*, bearb. von E. S andow, *Baltische Studien*, Neue Folge, Bd 42, Szczecin 1940, s. 90—137.

Elbląga z lata 1295—1316⁵, księga rachunkowa Wrocławia 1299—1358⁶). W przeważającej swej części najstarszymi księgami miejskimi były księgi rachunkowe, które obejmowały całokształt gospodarki finansowej miasta.

Jedną z serii ksiąg rachunkowych stanowiły księgi czynszów, zawierające opłaty wnoszone przez właścicieli domów, ogrodów, gruntów uprawnych i łąk leżących w obrębie terytorium należącego do miasta. Wymienione księgi w niektórych miastach były w ogóle najwcześniejszymi księgami miejskimi, np. Stare Miasto Toruń — 1318 r.⁷, Chełmno — 1320 r.⁸, Gdańsk — przed 1330 r.⁹ i Świdnica — 1330 r.¹⁰

W XIV w. w niektórych kancelariach miejskich zaczęto zakładać wspólne księgi dla rady i ławy miejskiej, np. Kraków — 1300 r.¹¹, Wrocław — 1312 r.¹², Olkusz — 1317 r.¹³, Kłodzko — 1320 r.¹⁴, Elbląg — 1350 r.¹⁵, Kazimierz — 1369 r.¹⁶, Świecie — 1374 r.¹⁷ i Lwów — 1382 r.¹⁸ Miasta te dopiero po pewnym czasie zakładały oddzielne księgi

⁵ A. Semrau, *Das älteste Zinsbuch der Altstadt Elbing 1295 bis etwas 1316*, *Elbinger Jahrbuch* 4, 1924, s. 1—32.

⁶ *Henricus Pauper. Rechnungen der Stadt Breslau von 1299—1358*, wyd. G. Grünhagen, P. Rehme, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 3, Breslau 1860.

⁷ WAP Toruń, Katalog II, Księgi i akta, III, nr 61.

⁸ *Übersicht über die bestände des Geheimen Staatsarchivs in Berlin-Dahlem, Teil 1, Provinzial- und Lokalbehörden*, bearb. von H. Branig, R. Bliss, W. Bliss, s. 16; Z. Nowak, *Przydatność badawcza ksiąg miejskich Chełmna z XIV i XV w.*, *AUNC, Historia* 8, Toruń 1973, s. 75—79.

⁹ M. Bär, *Das K. Staatsarchiv zu Danzig, seine Begründung, seine einrichtungen und seine Bestände*, *Mitteilungen der K. Preussischen Archivverwaltung*, H. 21, Leipzig 1912, s. 55; *Historia Gdańska*, t. 1 (od roku 1454) pod red. E. Cieślaka, cz. 3, M. Biskup, *Pod panowaniem krzyżackim od 1308 do 1454 r.*, Gdańsk 1973, s. 470.

¹⁰ *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 22, Wrocław 1903, reg. nr 4901a, s. 225.

¹¹ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa 1300—1400*, wyd. F. Piekosiński i J. Szujski, Kraków 1878.

¹² P. Rehme, *Über die Breslauer Stadtbücher*, Halle 1909, s. 2—5, 58; *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*, wyd. H. Markgraf, A. Frenzel, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 11, Breslau 1882.

¹³ B. Wyrozumska, *Fragmenty najstarszej księgi miejskiej Olkusza*, *Małopolskie Studia Historyczne*, R. 2: 1959, s. 54—57.

¹⁴ F. Schubert, *Das älteste Glatzer (Kłodzko) Stadtbuch (1316—1412)*, *Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.*, Bd. 45, Weimar 1925, s. 270, 277.

¹⁵ *Das Elbinger Stadtbuch*, Bd. 1, 1330—1360 (1393), hrsg. von H. W. Hoppe, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, Beiheft 3, 1976.

¹⁶ M. Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335—1802*, *Archeion*, t. 36, 1962, s. 141.

¹⁷ F. Benninghoven, *Das Stadtbuch von Schwetz 1374—1454*, *Zeitschrift für Ostforschung*, 21 Jg., Heft 1, Marburg 1972, s. 42—69.

¹⁸ *Archiwum Akt Dawnych miasta Lwowa. Oddział staropolski, III Księgi i akta administracyjno-sądowe*, opr. K. Badecki, Lwów 1935, s. XIII, 1—2.

dla wspomnianych urzędów miejskich.

W Starej Warszawie — podobnie jak i w innych miastach — księgi miejskie były odzwierciedleniem działalności dwóch głównych organów: rady i ławy. W kancelarii miejskiej w początkach XV w. (od 1409 r.)¹⁹ zaczęto prowadzić pierwszą księgę miejską — księgę wójtowsko-ławniczą. Jej założenie podyktowane było rozwojem miasta oraz przepisami prawa chełmińskiego, w myśl którego najwyższą władzą w mieście był wójt i ława miejska²⁰.

Pierwsze próby wyodrębnienia ksiąg różniących się treściowo od przeciętnej księgi wójtowsko-ławniczej spotykamy pod koniec XV w. W 1483 r., założono oddzielną grupę ksiąg „...zawierającą w sobie tortury i inne kryminalne sądy” prowadzoną do 1595 r.²¹

W drugiej poł. XVI w. z serii ksiąg wójtowsko-ławniczych wydzielono „...acta dominorum scabinorum [...] fundorum, resignatorum” z lat 1568—1602²². Pod koniec XVI w. prowadzono równoległe trzy serie ksiąg wójtowsko-ławniczych: spraw spornych i niespornych (od 1590 r.), „Prothocollon iudiciarius dominorum iuratorum causerum inscriptionum, resignationum et quarumvis actuum” (do 1632 r.) oraz od 1594 r. „...causerum actuum recognoscendarum et agitandarum” (do 1645 r.).

Wiek XVII charakteryzuje się dalszym podziałem ksiąg wójtowsko-ławniczych. W okresie panującej zarazy w mieście, w 1624 r. był prowadzony „...prothocollon actionum et causerum advocatialis”²³. W 1640 r. założono oddzielny „Prothocollon iudicii advocatialis”, kontynuowany do 1669 r., a w 1645 r. „Prothocollon rapsodiale tam inductorum quam actuum quorumvis advocatialis et scabinalium”, prowadzony do 1661 r.

¹⁹ Z. Górski, *Inwentarz ksiąg miejskich miasta Starej Warszawy z lat 1670—1672 opracowany przez Stefana Hankiewicza*, Teki Archiwalne, 18, Warszawa 1981, s. 57; *Monumenta Juris*, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1912, s. 291—329; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach I, Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, s. 138—142.

²⁰ E. Ehrenkreutz, *Z dziejów organizacji miejskiej Starej Warszawy*, Warszawa 1913, s. 4—8; A. Gieysztor, *Początki życia miejskiego nad środkową Wisłą i geneza Warszawy*, Rocznik Warszawski, t. 7: 1966, s. 49—56; M. Sędek, *Instytucje i praktyka prawa chełmińskiego w Warszawie w XV w.*, Warszawa Średniowieczna, z. 2, Warszawa 1975, s. 227—234.

²¹ AGAD, SW 539, k. 242 (wpis z dnia 11 lipca 1595 r., gdzie stwierdzono, że zapiska ta jest także: „...in libro vigro maleficorum”); Z. Górski, op. cit., s. 57.

²² Ibid.

²³ W XVI w., w księdze wójtowsko-ławniczej z lat 1568—1573, pod rokiem 1572 prowadzone były oddzielne wpisy podczas panującej wtedy zarazy: „Acta tempore pestis enormitur sementis per Albertum Voiczial, protonotarium notata ac tandem per me Lucam Zapaczki presentium notarium in librum presentem ex protocollo ipsius inscripta et introducta” (AGAD, SW 535, k. 497).

Wymienione serie kończą się przeważnie w latach sześćdziesiątych XVII w. W ich miejsce od 1660 r. założono „Prothocollon inquisitionum iudicii advocatialis et scabinalis”, kontynuowany do 1791 r.

W XVIII w. mamy do czynienia z dalszym zróżnicowaniem ksiąg wójtowsko-ławniczych. Do 1732 r. wyodrębniły się serie ksiąg: kalkulacji (od 1710, z przerwami, do 1753 r.), dekretów (od 1730 do 1778 r.), testamentów (od 1731 do 1796). W latach siedemdziesiątych pojawiła się seria transakcji (od 1772 r.). Jedną z ksiąg tej ostatniej serii, obejmująca lata 1781—1784, zawierała wpisy „...transactionum, inscriptionum, quietationum de pretio bonorum”. Założona została w związku z ordynacją królewską z dnia 13 grudnia 1776 r., dotyczącą papieru stemplowanego. Wspomniana ordynacja wprowadzała równocześnie jednolity podział ksiąg sądowych inskrypcji na protokół zapisów i kwitów „de pretio bonorum”, protokół transakcji długów, protokół transakcji wieczystych i protokół relacji pozwów²⁴.

W 1772 r. założono księgę „liquidationum”, prowadzoną w latach 1772—1790. W następnych latach powstają nowe serie: w 1775 r. — dekretów sądu wójtowsko-ławniczego i wielkiego sądu gościnnego burgrabiego (do 1791), księgi transakcji generalnych (do 1796), w 1776 r. dekretów sądu potoczego wójtowskiego (od 1796) oraz od 1778 r. księgi zeznań świadków wspomnianego sądu (do 1795).

Odrębną grupę ksiąg wójtowsko-ławniczych tworzyły protokoły. Na jej czoło wysuwa się seria protokołów do głównych ksiąg zwanych „iudicii advocatialis et scabinalis” (zachowały się dopiero od 1543 r.)²⁵. W chwili obecnej trudno jest przesądzić, od kiedy zaczęto prowadzić wymienioną serię w kancelarii miejskiej, bowiem księgi wójtowsko-ławnicze z XV w. są niewątpliwie czystopisami przepisаныmi z pierwopisów, którymi mogły być odrębne księgi protokołów, luźne składki, czy też pojedyncze karty.

W kancelarii zakładano również pomocnicze księgi wójtowsko-ławnicze. Możemy do nich zaliczyć „Codex actorum scabinalium Antiquae Warsawiae” z lat 1604—1642 oraz „Sentencjonarz sądu wójtowsko-ławniczego” z okresu 1792—1796.

W zespole ksiąg i akt miasta Starej Warszawy dominujące znaczenie miały księgi rady, najwyższego organu władzy miejskiej. Ze względu na rozległy zakres spraw ustawodawczych, administracyjnych i sądowych rady księgi radzieckie dzielimy na kilka grup. Podobnie jak w przypadku ksiąg wójtowsko-ławniczych, także w pierwszej połowie XV w. podejmo-

²⁴ S. Kutrzeba, *Zbiór aktów do historii ustroju sądów prawa polskiego i kancelarii sądowych województwa krakowskiego z wieku XVI—XVIII*, Archiwum Komisji Prawniczej, t. 8, cz. 2, Kraków 1909, s. 254.

²⁵ AGAD, WE 1223, plik akt luźnych bez sygnatur.

wano próby mające na celu wydzielenia kilku równoległych chronologicznie ksiąg rady miejskiej. Zasadniczy trzon tworzyła także seria spraw spornych i niespornych, prowadzona przed 1441 r.²⁶ Obok niej, jako pojedyncze księgi, występowały „regestrum civitatis”, transakcji nieruchomościami i księga umów²⁷.

W XVI w. nadal jako podstawowa występuje seria spraw spornych i niespornych. Dopiero w 1590 r. pojawiła się seria testamentów, prowadzona do 1793 r. W tym miejscu wypada zaznaczyć, że testamenty spiswane na luźnych kartach występują już w XV w. Najstarszy zachowany pochodzi z 1408 r.²⁸ Natomiast na podstawie pewnych not kancelaryjnych znajdujących się na marginesach czy też „in dorso” należy przypuszczać, iż w XV w. mogła być prowadzona księga testamentów²⁹.

Podobnie przedstawia się sprawa z inwentarzami wnoszonymi do ksiąg rady miejskiej. Najstarsze z nich pochodzą także z XV w. Część z nich została wpisana do księgi radzieckiej z lat 1447—1527³⁰, a pozostałe, które się zachowały, były spisane na luźnych kartach³¹. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. możemy stwierdzić, że inwentarze tworzyły odrębną serię ksiąg (lata 1758—1793).

W latach dziewięćdziesiątych XVI w. założono serię wendycji i relacji (1591—1659), którą Stefan Hankiewicz określił jako „perpetuitatum sive inscriptionum”³². Nadal kontynuowano księgi przyjęć do prawa miejskiego. Także w XVI w. prowadzone były w kancelarii miejskiej „libri memorandorum”, obejmujące układy o kupno oraz obciążenia hipoteczne i zapisy spadkowe³³.

W XVII w. (od 1608 do 1772 r.) rozpoczęto przyjmowanie wpisów do protokołu transakcji i dekretów. Z lat 1652—1653 pochodziła oddzielna księga „acta epidemica” założona na okres trwania w mieście zarazy, chociaż już w XVI w. spotykamy ślady prowadzenia odrębnych zapisów

---

²⁶ *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. 1, 1447—1527, wyd. A. Wolff, Wrocław 1963, s. XXVIII.

²⁷ *Ibid.*, s. XXXIX.

²⁸ AGAD, WE 1223, plik akt luźnych bez sygnatur.

²⁹ Uwagi pisarzy miejskich typu: „ingrossatur”, „introducendum at acta”.

³⁰ *Księga radziecka...*, s. XXVIII.

³¹ AGAD, WE 1223, plik akt luźnych bez sygnatur; WE 1296c.

³² Z. Górski, *op. cit.*, s. 52.

³³ AGAD, SW 13, k. 374, wpis dotyczący „Venditio domus per Joannem Gegno lignifabrum, Simoni Litwinowski”, poniżej uwaga pisarza: „Praesens venditionis ei emptionis actores licet quidem pesterio inter partes processu (quem admodum in actis memorandorum continentur) desertatus. Verum ex quo officio sit productus eundem cause suae fidei actis praesentibus inscripsi”; zob. także E. Kloss, *Gdańskie księgi gruntowe*, Archeion 22, 1954, s. 211.

w księgach radzieckich w serii spraw spornych i niespornych obejmujących czas panowania „morowego powietrza”³⁴.

W 1669 r. założono dwie serie ksiąg; odrębną dla tzw. „publik”, tj. zebrań pospólstwa miejskiego zwoływanych przez radę pod przewodnictwem burmistrza. Wspomniane księgi zawierają między innymi materiały do dziejów gospodarki finansowej miasta, ponieważ do „publicorum ordinum” należały decyzje w sprawach uchwalania podatków miejskich oraz serię protokołów inkwizycji urzędu rady (do 1792 r.). Natomiast od 1696 r. prowadzono serię transakcji generalnych (do 1790 r.).

W latach dwudziestych XVIII w. w kancelarii miejskiej pojawiła się seria transakcji, relacji i dekretów (od 1724 r.), z kolei w drugiej połowie — inkwizycji sądów potocznych burmistrza (1755—1794) oraz kalkulacji i likwidacji (1755—1795). Podobnie i księgi rady w związku z ordynacją z dnia 13 grudnia 1776 r. podzielono na protokół transakcji wieczystych „...roborationum, venditionum, cessionum, intromissionum” (1777—1781) i protokół „inscriptionum debitorearum vi legis comparatarum” (1777—1792), w latach 1792—1794 kontynuowany jako protokół zapisów dłużnych.

Pod koniec XVIII w. zaczęto przyjmować wpisy do księgi dekretów (1781—1782) i zeznań (1790—1796).

Całkowicie wydzieloną serię stanowiły księgi związane z działalnością ekonomiczną miasta, na czele z księgami dochodów i wydatków miejskich. Od kiedy były one prowadzone, nie wiadomo. W księgach miejskich z XV w. nigdzie nie spotykamy jakichkolwiek wpisów mających bezpośredni związek z wydatkami czy też przychodami miejskimi. Pozwala to przypuszczać, że w XV w. musiała być odrębna księga (względnie księgi) rejestrująca na bieżąco stan finansowy Starej Warszawy. W spisie zawartości skrzyni ławniczej, pochodzącym prawdopodobnie z połowy XVII w., uwzględniono między innymi „reiestrum antiqum” i „reiestrum sumarum et censitatum 1535”³⁵.

Wspomniana seria składała się z ksiąg pobierania podatków (1588—1703), cła wodnego (1505—1651 i 1723—1726), a także kontrybucji szwedzkich z okresu 1655—1663 i 1702—1705. Z chwilą powołania Urzędu Ekonomicznego wyodrębniła się oddzielna ich grupa, obejmująca lata 1770—1795.

Główna seria ksiąg rady miejskiej dotycząca spraw spornych i niespornych miała także swoją serię protokołów prowadzonych w pierwszej połowie XV w.³⁶

³⁴ AGAD, SW 11, k. 209—230: „Acta consularia C. A. W anni domini 1591 tempore qua peste infestabatur”.

³⁵ AGAD, WE 1223, plik akt luźnych bez sygnatur.

³⁶ *Księga radziecka...*, s. XXVIII—XXIX.

Pomocami kancelaryjnymi nazywamy różnego typu indeksy, skrowidze i sumariusze powstałe w kancelarii równoległe z materiałem aktowym. Tego samego rodzaju pomoce mogły powstać po upływie pewnego czasu w archiwum i wtedy należy traktować je jako pomoce archiwalne.

Wymienione pomoce były szczególnie pożądane w księgach miejskich. Niejednokrotnie wpisy dotyczące jednej sprawy są rozrzucone po całej księdze lub zostały wciągnięte do kilku ksiąg. W przypadku przeprowadzenia kwerendy na rzecz mieszczan czy też urzędów miejskich pisarz musiał robić żmudne i szczegółowe poszukiwania. Dlatego też prawie we wszystkich kancelariach miejskich (przeważnie w XVI w.) podejmowano prace związane z sporządzaniem różnego rodzaju pomocy kancelaryjnych do ksiąg³⁷.

W kancelarii miejskiej Starej Warszawy pisarz Błażej z Wartenberga w 1494 r. sporządził rejestr zapisek z lat 1493—1494. Dalsze prace tego typu nie były kontynuowane. Dopiero począwszy od połowy XVII w. zaczęto w induktach ksiąg radzieckich układać indeksy. Miały je księgi z lat: 1645—1646, 1647—1649, 1656—1669, 1663—1669, 1657—1662, 1672—1674, 1675—1678, 1679—1681, 1682—1684, 1685—1686, 1691, 1696—1697, 1698—1699, 1700—1701, 1702—1703 i 1706—1709³⁸.

Innym rodzajem pomocy kancelaryjnej był wymieniony wyżej „Codex actorum scabinalium”. Jest to rodzaj sumariusza wpisów do ksiąg wójtowsko-ławniczych z lat 1604—1612, 1613—1616, 1617—1625 oraz 1622—1624. Na jego podstawie możemy także odtworzyć częściowo treść niezachowanych ksiąg z lat 1625—1642³⁹. W omawianym sumariuszu na marginesach można spotkać noty dotyczące pisarzy prowadzących księgi ławnicze, np. pod rokiem 1624 „sub notariatu Łabeczki”⁴⁰. Służył on także jako kronika klęsk żywiołowych nawiedzających Warszawę, o czym świadczy np. zapis „Annus 1625. Quo maxima pestis grasaebatur”⁴¹.

Także księgi testamentów rady miejskiej z lat 1670—1676 i 1704—1707

---

³⁷ W WAP w Krakowie znajduje się fragmentaryczny, alfabetyczny wykaz osób występujących w księgach rady miejskiej z kilku pierwszych lat XVI w., (M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII w.*, Archeion 24, 1955, s. 302). W kancelarii rady Poznania pierwszy niekompletny indeks posiada księga kontrowersji z lat 1535—1539 (I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Warszawa 1967, s. 147—148). Natomiast w kancelarii ławy Starego Torunia, pierwszy indeks alfabetyczno-rzeczowy został sporządzony do księgi ławniczej z lat 1579—1583 (WAP Toruń, Katalog II, księga nr XI).

³⁸ AGAD, WE 1210, plik akt luźnych bez sygnatur.

³⁹ AGAD, WE 589, k. 3—90v, 91—104v.

⁴⁰ Ibid., k. 93.

⁴¹ Ibid., k. 91.

mają umieszczone na końcu „Indeks”⁴² lub „Regestrum”⁴³. Dotyczy to także ksiąg inwentarzy z lat 1780—1791⁴⁴.

W literaturze archiwalnej pod pojęciem akta luźne przyjmuje się, że były to przeważnie pojedyncze kartki zawierające rozmaite akty, zarówno oryginały o różnej treści, wszelakiego rodzaju zarządzenia, kwity i rachunki, ekstrakty z ksiąg oraz odpisy odręczne, wreszcie luźne pomocnicze karty i notatki⁴⁵. Akta luźne obok dokumentów i ksiąg stanowiły typową formę kancelaryjną dla okresu księgi wpisów.

Z kancelarii miejskiej Starej Warszawy pierwsze „urzędowe” przekazy o aktach luźnych pochodzą dopiero z pierwszej połowy XVII w. (z 1633 r.). Pisarz urzędu wójtowsko-ławniczego Kasper Skupieński, przejmując akta i księgi po swoim poprzedniku, stwierdził, iż otrzymał także „schaedilis” i „charticia”. Zaznaczył, że do skorelowania „produktów” z protokołami z lat 1620—1624 wyznaczeni zostali podpiskowie kancelarii miejskiej⁴⁶. Natomiast Stefan Hankiewicz opisując stan zachowania protokołów radzieckich prowadzonych przez pisarza Kazimierza Pruszkowskiego zwrócił uwagę, żeby „...protokoły pana Pruszkowskiego zrewidował (tzn. nowy pisarz) oraz i produkta z susseptami zordinował, actus cum productis kombinował”⁴⁷.

Do chwili obecnej zachowała się tylko znikoma część akt luźnych wytworzonych w kancelarii miejskiej. Są to przeważnie testamenty i inwentarze z lat 1408—1795 (z przerwami)⁴⁸, produkta transakcji wieczystych z lat 1723—1724, 1768, 1770—1771, 1773—1775 i 1785, a także „produkta” do akt wójtowskich i ławniczych z lat 1771—1796.

Wspomniane „produkta” to różnego rodzaju transakcje wieczyste, czy

⁴² AGAD, SW 351, k. 195—196v.

⁴³ Ibid., SW 354, k. 204v.

⁴⁴ Ibid., SW 325—332, indeksy z 1848 r. Księgi z lat 1787—1789 (SW 328—330) — sumariusze ułożone przez Masłowskiego, archiwistę Archiwum Ogólnego Krajowego, SW 328, verso wyklejki: „sumariusz tej książki zacząłem dnia 2 marca, zakończyłem dnia 4 tegoż miesiąca 1848”, s. 909—911: „Index inventariorum calculationum et traditionum in hoc libro continentium”; SW 330, verso wyklejki: „sumariusz tej księgi zacząłem dnia 23 ukończyłem dnia 25 lutego 848 r.”, na k. 287—289 znajdują się fragmenty alfabetyczno-rzeczowego indeksu, sądząc po piśmie, pochodzą z okresu spisania księgi tj. 1789 r. Księga z lat 1785—1786 ma indeks alfabetyczno-rzeczowy spisany przez Józefa Duchnowicza w 1848 r. (SW 327, k. 2nlb). Księgi z lat 1780—1784 także sumaryzował wspomniany archiwista (SW 325, k. 1nlb. SW 326, k. 2nlb, k. 561: „Index inventariorum, calculationum et exdivisionum tum complanationum in hoc libro contentarum”).

⁴⁵ J. Bielecka, *Metoda opracowywania akt luźnych pochodzących z urzędów i instytucji okresu księgi wpisów*, Archeion 61, 1974, s. 32—34.

⁴⁶ AGAD, SW 545, k. 219.

⁴⁷ Z. Górski, op. cit., s. 54.

⁴⁸ AGAD, WE 1223, plik akt luźnych bez sygnatur.

też załączniki do akt wójtowsko-ławniczych. Możemy wśród nich wydzie-
lić następujące rodzaje:

a) kopie dokumentów Stanisława Augusta Poniatowskiego wystawio-
ne przeważnie dla mieszczan Starej Warszawy z lat 1766—1783;

b) oryginalne rozporządzenia komisarzy Urzędu Ekonomicznego
w sprawach podatkowych z lat 1782—1784⁴⁹;

c) oryginalne pozwy sądowe wójta i ławników z lat 1782—1789 wy-
stawione „in cancellaria officii”⁵⁰;

d) różnego rodzaju manifesty, likwidacje i kalkulacje osób pry-
watnych, spisane z reguły w postaci krótkich zapisek.

Dzieje i losy archiwum miejskiego Starej Warszawy są ściśle
związane z historią miasta i jego władz. Kancelaria miejska powstała za-
pewne na przełomie XIV/XV w. W tym czasie miejscem urzędowania
władz i siedzibą kancelarii była niewątpliwie kamienica wójtowska, znaj-
dująca się w rynku. Tam także mieścił się skarbiec, w którym po-
czątkowo składano dokumenty otrzymywane przez miasto od księcia ma-
zowieckiego Janusza. Po wzniesieniu na rynku staromiejskim ratusza
(prawdopodobnie przed 1429 r.)⁵¹ władze miejskie przeniosły się do niego
wraz ze skarbcem-archiwum, jednakże sądy wójtowsko-ławnicze aż do
1706 r. odbywały się nadal we wspomnianej kamienicy⁵². Natomiast prze-
słuchania w sprawach kryminalnych (tortury) odbywały się „...sub prae-
torio in loco torturarum”⁵³.

Pierwsze zachowane przekazy źródłowe odnośnie do miejsca, wyglądu

⁴⁹ In dorso każdej karty — regest wpisu, data posiedzenia sądowego, np. „Pro parte Ferdinand Bartoszewicz contra Jan Herman. Relatio. Produkta die 12 mensis Aprilis a.D. 1782” (AGAD, SW 766, k. 240). Przy tej okazji robiono różnego rodzaju noty kancelaryjne np.: „dnia 19 kwietnia, Chryzostom Rutkowski na ratuszu w bramie w przytomności Gołembiewskiego, woźnego, przybiłem” (Ibid., k. 16v).

⁵⁰ Wszystkie były spisane na papierze stemplowanym z wyciśniętą pieczęcią: „SIGILLUM + JUDICII + BANNITI + CIVITATIS + SRM + A. V.”. Formularz po-
zwu wzorowany na dokumencie, in dorso data posiedzenia sądowego i regest (Ibid., k. 63).

⁵¹ S. Żaryn, *Ratusz Staromiejski, Ochrona Zabytków*, R. 6, Warszawa 1953, nr 2—3 (21—22), s. 107—114.

⁵² F. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, t. 1, Warszawa 1949, z rękopisu wyd. E. Szawnkowski, s. 15.

⁵³ Przy tego rodzaju postępowaniu sądowym byli obecni ławnicy, działający z mocy wyroku sądu kryminalnego, np. „... praesentibus honoratis Mathiae Barnius et Dominico Comboni, scabini civitati eiusdem iuratis ad excipiendam corporalem invasionem infra scriptorum in culpatorum ex decreto iudicii criminalis” (AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, t. 1, nr 1617, zeznanie Antoniego Mieczkowskiego w sprawie dokonanej kradzieży, przesłuchanie odbyło się 1 grudnia 1723 r.). Miejsce straceń — szubienica znajdowała się na Polkowie (okolice Bielana), AGAD, SW 15, k. 515v; zob. D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w., w zbiorach polskich. Katalog*, Warszawa 1970, poz. 127.

i zasobu archiwum pochodzą dopiero z XVII w. W 1625 r. burmistrz Łukasz Drewno spisał wszystkich zmarłych podczas trwającej wówczas zarazy. Powstały w ten sposób rejestr dedykował burmistrzowi Starej Warszawy Henrykowi Plumhoffowi i rajcom z uwagą, iż pracę swą „...ad archiwum podaje”⁵⁴. Kolejna wzmianka o archiwum miejskim pochodzi z dnia 14 stycznia 1639 r. Wówczas to pisarz rady Marcin Łukaszewicz na polecenie władz miejskich sporządził odpis przywileju Zygmunta Augusta z 5 lipca 1570 r., wydanego w Warszawie, a dotyczącego używania „obcych” znaków cechowych. Po sporządzeniu odpisu pisarz zaznaczył: „Quas quidem praeinsertas privilegii SRM litteras ex originali suo ex archivo Civitatis Antiquae Warsaviae”⁵⁵. Adam Jarzębski w opisie Warszawy z 1643 r. nazywa archiwum „skarbnicą” mieszczącą się w ratuszu na pierwszym pięttrze, w oddzielnej izbie za salą sądową rady miejskiej⁵⁶.

Władze miejskie starały się w razie potrzeby na bieżąco kontrolować sposób prowadzenia własnej produkcji aktowej, chociaż w XVII w. stan jej zachowania budził sporo uwag i zastrzeżeń. Po raz pierwszy z urzędową ingerencją przedstawiciela ławy miejskiej (w zachowanych aktach kancelarii miejskiej) spotykamy się w 1601 r. Pisarz ławy miejskiej Jan Kragowski obok wpisu z dnia 9 lutego 1600 r. oraz w protokóle tej księgi umieścił notatkę uwłaczającą urzędującemu w tym czasie burmistrzowi Mikołajowi Marianiemu⁵⁷. Fakt ten znalazł odbicie w uchwale rady miejskiej, nakazującej oddanie w sekwestr ksiąg przez niego prowadzonych⁵⁸. Wyprowadzenie na bieżąco wszystkich akt po wspomnianym pisarzu rada zleciła Janowi Luskowskiemu, pisarzowi ławniczemu⁵⁹. Kolejne noty przedstawicieli rady i ławy miejskiej pochodzą z 1609⁶⁰ i 1622 r.⁶¹

W dniu 19 marca 1658 r., na sesji trzeciego ordynku, uchwalono przeprowadzenie rewizji skarbcza miejskiego, którą wykonano w dniu 28 maja. Objęła ona tylko dokumenty i depozyty znajdujące się w archiwum⁶².

⁵⁴ A. Wejnert, *Wiadomość historyczna o morowym powietrzu w Warszawie w roku 1624 i 1625* (nadbitka), s. 203–204.

⁵⁵ AGAD, Zbiór dokumentów..., nr 1516.

⁵⁶ A. Jarzębowski, *Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy*, Warszawa 1974, s. 75.

⁵⁷ AGAD, SW 540, k. 278.

⁵⁸ AGAD, SW 11, k. 204.

⁵⁹ Obie zainteresowane strony tzn. burmistrz i pisarz odwołali się do sądu asesorskiego, w dniu 1 marca 1602 r., wydany został wyrok „Decretum SRM inter nobilem ac speciabilem Nicolaum Mariani et Joannem Kragowski, occesione verborum in margine libri huius et protocolo scriptorum”. Na jego mocy Jan Kragowski przestał prowadzić księgi miejskie, a burmistrz oczyszczony z zarzutów (AGAD, SW 540, k. 278–278v, SW 11, k. 204).

⁶⁰ AGAD, SW 2, k. 560.

⁶¹ AGAD, SW 542, 4 knlb v.

⁶² AGAD, Zbiór dokumentów..., nr 1646.

W lutym 1670 r. została wyznaczona specjalna komisja w celu zbadania stanu ksiąg miejskich⁶³. Dopiero wtedy, w wyniku osobistego zaangażowania się Stefana Hankiewicza, spisany został pierwszy zachowany inwentarz ksiąg rady i wójtowsko-lawnicznych. Akta miejskie znajdowały się wówczas w ratuszu oraz w miejscu zamieszkania i jednocześnie urzędowania pisarzy miejskich w Bramie Nowomiejskiej. Stan ich budził sporo zastrzeżeń, zarówno pod względem sposobu prowadzenia, jak i przechowywania. W tym czasie bezpośredni nadzór nad archiwum sprawowało dwóch podskarbich miejskich. W zaleceniach powizytacyjnych metrykant koronny postulował, żeby księgi miejskie znajdowały się w jednym miejscu w ratuszu i pod opieką pisarzy miejskich. Oni też w momencie oficjalnego wytoru mieli przejmować akta na podstawie spisane go inwentarza. Także przed coroczną elekcją burmistrza miała być przeprowadzana kontrola całego zasobu archiwum miejskiego.

Następne prace porządkowo-inwentaryzacyjne w archiwum podjęto w pierwszej połowie XVIII w. W 1741 r. spisany został „Inventarium iurium privilegiorum, decretorum, rescriptorum et aliorum munowientorum civitati” z lat 1376—1717, znajdujących się w „...szafie w szufladach”⁶⁴.

Z kolei w 1743 r. rajca Samuel Józef Klosse sporządził „Inwentarz volumen, konstytucyj, ksiąg, regestrów, kontraktów, publik, tax, plików różnych papierów i srebra”, które były w archiwum w szafach „...pod kluczem ichmościów panów prezydentów”⁶⁵. Inwentarz obejmował księgi rady miejskiej z lat 1447—1721 oraz różnego rodzaju akta luźne.

Z tego samego okresu pochodzi zapewne fragment spisu ksiąg radzieckich z lat 1447—1726, dwóch ksiąg z serii protokołów z lat 1725—1728, protokół relacji i intromisji z 1726—1727, protokół transakcji i dekretów oraz akta luźne z lat 1723—1724⁶⁶.

Działająca w połowie XVIII w. Komisja Boni Ordinis w projekcie dotyczącym „Ustanowienia ordynacji miasta Starej Warszawy i Nowej” z 1757 r. stwierdziła, że archiwum „...bez należytego dozoru zostaje”⁶⁷. Wysunęła też projekt jego uporządkowania i zlecenia nad nim opieki zawodowemu archiwista⁶⁸.

⁶³ Z. Górski, op. cit., s. 51.

⁶⁴ AGAD, WE 1385, k. 17—22v.

⁶⁵ Ibid., k. 24—34.

⁶⁶ Ibid., WE 1210, plik akt luźnych, k. 48—53.

⁶⁷ Ibid., WE 8, k. 30.

⁶⁸ Ibid., k. 31. Wspomniany projekt proponował także następujący tekst przysięgi dla archiwisty miejskiego: „Ja NN., przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, jako oddane mnie sumariuszem archiwum w całości nic w nim nie przydając ani odmieniając utrzymywać będę. Bez wiadomości magistratu w potrzebie żadnego dokumentu nie wydam, ani ich do domu brać będę i wszystkiego starania w konserwacji

W wyniku prac związanych z odnowieniem ratusza staromiejskiego w 1782 r. archiwum znalazło się w pomieszczeniach na drugim piętrze⁶⁹.

Ustawa o miastach z dnia 30 czerwca 1791 r. zapoczątkowała nowy okres działalności archiwum miejskiego. Na jej podstawie utworzono m.in. jedną kancelarię miejską⁷⁰. W związku z pracami związanymi z projektem konstytucji w dniach 1—10 sierpnia 1791 r. w kościele św. Jana w Warszawie zebrali się przedstawiciele miast województwa warszawskiego i rawskiego. Na sesji w dniu 5 sierpnia mieszczanin warszawski Stanisław Nowicki zwrócił uwagę na stan archiwum miejskiego⁷¹.

Z kolei w ustawie z dnia 6 października 1791 r. określono obowiązki syndyka miejskiego, do którego miała należeć opieka nad archiwum. Naczytywała też spisanie inwentarza całego zasobu archiwum⁷².

Nowy magistrat rozpoczął swą działalność w dniu 17 kwietnia 1792 r.⁷³, powołując jednocześnie Archiwum Generalne miasta Warszawy⁷⁴. W dniu 12 maja w drodze konkursu „...większością sekretnych głosów” Hipolit Lemański wybrany został na stanowisko archiwisty generalnego⁷⁵, natomiast w dniu 14 maja wyznaczono mu pomocników Bazylego Zatkalika i Marcina Ocickiego⁷⁶.

W dniu następnym magistrat nakazał pisarzom dawnych jurydyk, aby w przeciągu miesiąca oddali wszystkie akta za rewersem Hipolitowi Lemańskiemu⁷⁷. Dotychczasowe pomieszczenia zajmowane przez archiwum miały być zastąpione przez nowe na zewnątrz ratusza „...od wschodniej strony”⁷⁸.

i całości tegoż archiwum dokładać będę. Tak mi Panie Boże pomóż w Trójcy Świętej Jedyny”.

⁶⁹ F. Kurowski, op. cit., s. 16.

⁷⁰ *Volumina Legum*, t. 9, s. 294.

⁷¹ Diariusz zgromadzeń miejscowego miasta Warszawy i wydziałowego miast Rzeczypospolitej wolnych księstwu Mazowieckiego i województwa rawskiego do wydziału warszawskiego należących, na mocy prawa i uniwersału KMJ z straży wyszłego w dniach 1—10 sierpnia roku 1791 w kościele farnym kolegiaty warszawskiej św. Jana odprawionych w Warszawie, s. 87.

⁷² *Ibid.*, s. 302—305.

⁷³ AGAD, SW 445: „Sentencjonarz rezolucji wszelkich magistratu miasta wolnego Rzeczypospolitej Warszawy, 1792 r., na dniu 17 miesiąca kwietnia uformowany”, por. J. Kazimierski, *Zarys historii Archiwum Miejskiego Warszawy (1643—1951)*, Archeion, t. 46, 1967, s. 67, przyjął dzień 21 kwietnia jako datę rozpoczęcia działalności magistratu.

⁷⁴ T. Żebrowski, *Powstanie i upadek Archiwum Generalnego miasta Warszawy w związku z ustrojem 3-go Maja*, Archeion 5, 1929, s. 38.

⁷⁵ AGAD, SW 897, s. 16.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 22.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 26.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 170, uchwała z dnia 12 czerwca 1792 r.: „Względem sklepów miejskich przy ratuszu będących od wschodniej strony na Skarbiec, egzakcją i izbę do obie-

Zwycięstwo konfederacji targowickiej spowodowało przywrócenie dawnego podziału miasta. Do dnia 9 marca 1793 r. ponownie wszystkie akta przekazano magistratom Starej i Nowej Warszawy oraz poszczególnym miasteczkom i jurydykom, Hipolit Lemański przestał pełnić swój urząd⁷⁹.

Uchwały sejmu grodzieńskiego z 1793 r. częściowo powróciły do postanowień ustawy o miastach z 30 czerwca 1791 r. w punktach dotyczących kancelarii miejskiej i archiwum. Nakazywały między innymi oddawanie akt zlikwidowanych miasteczek i jurydyk do archiwów większych miast oraz przekazywanie do archiwów miejskich registratur władz i instytucji działających na terenie miasta. W miastach tworzono archiwa generalne, do których do 7 marca 1794 r. miano przekazywać akta. Archiwum miejskim miał się opiekować regent miejski, któremu podlegała także kancelaria miejska⁸⁰.

W Warszawie, na mocy uchwały władz miejskich z dnia 3 sierpnia 1793 r., powołano ponownie Archiwum Generalne miasta Warszawy z regentem Maciejem Lalewiczem. Nakazano także pisarzowi rady miejskiej Dominikowi Borakowskiemu oddanie akt do archiwum⁸¹.

W czasie insurekcji warszawskiej w 1794 r. (17 IV—4 X) rewolucyjny magistrat polecił zorganizowanie Archiwum Głównego miasta Warszawy z regentem Adamem Mędrzeckim⁸². Prawdopodobnie w 1795 r., podczas okupacji Warszawy przez wojska rosyjskie, zlecono przeprowadzenie spisu wszystkich akt znajdujących się w Archiwum Generalnym. Według spisu z tego okresu znajdowały się w nim akta Starej i Nowej Warszawy (do 1793 r.) oraz wszystkich miasteczek i jurydyk wchodzących niegdyś w skład Warszawy. W sumie spis obejmował 1364 pozycje⁸³.

Władze pruskie po objęciu rządów w Warszawie (w sierpniu 1796 r.) zamieniły nazwę Archiwum Generalnego na Archiwum miasta Głównego, którego regentem był nadal Adam Mędrzecki⁸⁴. W dniu 3 czerwca 1797 r.

rania raportów przeznaczyć się mających [...] wypowiedzenia komornikom dozwala i wezwanie architekta ku uformowaniu do przerobienia planu temuż departamentowi w urzędzie oddaje". Właściciele tych sklepów odwołali się od decyzji do rady miejskiej, na mocy uchwały z dnia 23 czerwca otrzymali w zamian pomieszczenia na ulicy św. Jana (s. 230).

⁷⁹ T. Żebrowski, op. cit., s. 43—44.

⁸⁰ *Volumina Legum*, t. 10, s. 205.

⁸¹ *Ibid.*, s. 201—202.

⁸² J. Kazimierski, op. cit., s. 69.

⁸³ AGAD, WE 1210, k. 1—3.

⁸⁴ AGAD, SW 449, „Sentencjonarz rezolucji magistratu miasta Warszawy od 23 marca 1795 do dnia 28 lipca 1796 roku”, k. 267v. ostatni wpis dotyczył wyznaczenia delegatów do oddania akt miejskich do archiwum syndykowskiego; zob. także AGAD SW 550, k. 575—576, T. Mencil, *Archiwum Ogólne Krajowe w Warszawie 1808—1813*, [w:] *Księga Pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych*, Warszawa 1958, s. 3.

przedłożył on, działając na polecenie rady miejskiej, „...sumariusz wszelakich ksiąg miasta Starej Warszawy tak radzieckich jak i wójtowskich od 1447 do 1792 r., dnia 15 kwietnia, w liczbie ksiąg numero 815”. Przedstawiony inwentarz obejmował także akta Nowej Warszawy oraz zlikwidowanych miast i jurydyk — w sumie 1459 pozycji z zaznaczeniem, że nie oddano do archiwum akt sądu wójtowsko-lawniczego „...od skończenia rewolucji aż dotąd”, miasta Solca (od 1783 r.), jurydyki Aleksandria i części akt dotyczących gruntów szpitalnych św. Ducha⁸⁵.

Na podstawie dokonanego przeglądu wybranych zagadnień związanych z produkcją aktową kancelarii miejskiej Starej Warszawy jak i jej losami, nasuwa się kilka uogólnień. Możemy przyjąć, że Warszawa na przełomie XIV i XV w. posiadała zapewne zorganizowaną kancelarię miejską. Późniejsze, w stosunku do innych kancelarii miejskich, założenie ksiąg wynikało z ogólnego rozwoju miasta i stosunków gospodarczo-społecznych. Analiza podziału ksiąg w porównaniu z innymi miastami pozwala stwierdzić, że nie różniły się one zasadniczo od podziałów stosowanych w kancelariach Poznania czy Krakowa, nie zapominając jednak, że uznanie pod koniec XVI w. Warszawy jako stolicy królestwa miało swoje odbicie także w sposobie ich prowadzenia i merytorycznego podziału. Z kolei losy akt kancelarii miejskiej zostały ściśle związane z historią Warszawy.

Do XVII w. trudno jest stwierdzić stałą opiekę nad aktami ze strony władz miejskich (w przeciwieństwie do innych miast, jak np. Lwów, Poznań, Kraków czy też Kazimierz). Z powodu niezachowania prawie całej produkcji kancelaryjnej z XVII w. — głównych ksiąg rady i wójtowsko-lawnicznych — nie możemy odpowiedzieć na pytanie, w jakim stanie były przechowywane, pomimo inwentarza metrykanta koronnego Stefana Hankiewiczza. Dotyczy to również i XVIII w.

Wszystkie poruszone problemy nie pretendują do wyczerpania tematyki związanej głównie z księgami miejskimi Starej Warszawy. Zwracają jedynie uwagę na potrzebę całościowego opracowania w ogóle kancelarii miejskiej Warszawy.

⁸⁵ AGAD, WE 1210, plik akt luźnych, k. 1—2, akta miasta Nowej Warszawy (do 31 stycznia 1797 r.), Leszna (od 1649—1794), Grzybowa (1736—1792), Bielin (1758—1792), Wielopola (1737—1792), jurydyki Ordynackiej (1739—1792), Bożegodar i Kałęczyna (1703—1792), akt gruntów szpitala św. Ducha (1658—1792), ksiąg sądu komarskiego starostwa warszawskiego (1786—1792), miasteczka Aleksandria (1769—1792), Mariensztatu i Stanisławkowa (1749—1784), jurydyki Dziekanka (1617—1785), ksiąg cyrkułów, sądu apelacyjnego, sądów asesorskich koronnych, kancelarii głównej miasta Warszawy, registratury magistratu oraz Solca.

AUS DEN STUDIEN ÜBER DIE STADTKANZLEI VON ALT-WARSCHAU

Zusammenfassung

Stadtkanzleien als voll entwickelte Stadtämter haben sich in Polen im 14.—15. Jh. herausgebildet. Ihre allgemeine Stabilisierung erfolgte nach den Gesellschaftsbewegungen der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Die ältesten Stadtbücher waren die Rechnungsbücher, welche die Gesamtheit der Finanzwirtschaft der Stadt umfaßten. In der Stadtkanzlei der Altstadt-Warschau begann man seit 1409 das erste städtische Schulzen- und Schöffenbuch zu führen. Die verhältnismäßig späte Gründung dieses Buches war die Folge der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Entwicklung Warschaus. Zwischen den Schulzen- und Schöffenbüchern und den Ratsbüchern bestanden, trotz ihrer Einteilung in einzelne Serien und Gruppen, keine wesentlichen Unterschiede hinsichtlich des Inhalts der Eintragungen (dies betrifft nur die Serie der strittigen und nichtstrittigen Angelegenheiten, die durch den Stadtrat untersucht wurden). Wie es aus den erhaltenen Aktensammlungen folgt, haben die Stadtbehörden bis zur Mitte des 17. Jh. auf die Aktenführung in der eigenen Kanzlei keinen großen Wert gelegt. Das erhaltene, von Stefan Hankiewicz zusammengestellte Stadtbücher-Verzeichnis aus den Jahren 1670—1672 ist der beste Beleg dafür. Auch im 18. Jh. ließ die Sorge um die Akten viel zu wünschen übrig, obwohl sich das Archiv seit dem 15. Jh. im Rathaus befand. Das Stadtarchiv teilte das Schicksal der Stadt. 1792 wurde das Generalarchiv der Stadt Warschau gegründet. Die Beschlüsse des Sejms von Grodno von 1793 haben das Generalarchiv der Stadt Warschau wiedereingeführt. Die preußischen Behörden haben nach der Machtübernahme in Warschau (August 1796) den Namen Generalarchiv in Archiv der Hauptstadt umgewandelt.